УДК 930.2:631.434 (477) (092)

DOI [https://doi.org/10.31470/2518-7732-2019-1\(15\)-89-94](https://doi.org/10.31470/2518-7732-2019-1(15)-89-94)

Годун Наталія,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри медико-біологічних дисциплін
і валеології,

GodunNataliya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4628-3061>

ID: W-5190-2018

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди»,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл.,
Україна, 08401.

Godun Nataliya,

candidate of historical sciences,
associate professor of the department of medico-
biological disciplines and valueology,

GodunNataliya@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4628-3061>

ID: W-5190-2018

State Pedagogical University «Pereyaslav-
Khmelnysky State Pedagogical University
named after Gregory Skovoroda»,

Sukhomlinsky St., 30,

Pereyaslav-Khmelnysky,
Kyiv region, Ukraine, 08401.

Академік О. І. Душечкін – вчений-агрохімік, ґрунтознавець, фізіолог рослин: історіографія проблеми

В умовах національного відродження серед дослідників науки і техніки особливо посилюється інтерес до вивчення науково-організаційної, педагогічної і громадської діяльності вчених, які жили і працювали на теренах сучасної України. Настала пора об'єктивно оцінити внесок кожної особистості в розвиток вітчизняної науки,

повернути із забуття видатних українських вчених, усебічно вивчити і оцінити їх наукову спадщину.

Метою дослідження є аналіз наукового доробку дослідників з питань комплексного аналізу життєвого шляху і професійно-наукового доробку вченого-агрохіміка, ґрунтознавця, фізіолога рослин, академіка Душечкіна Олександра Івановича.

Відповідно до мети автором поставлені такі дослідницькі завдання: виявити і проаналізувати праці, що стосуються проблеми; визначити й обґрунтувати їх наукову цінність для вивчення питання наукової спадщини видатного вченого-агрохіміка, ґрунтознавця і фізіолога рослин О. І. Душечкіна, що водночас розширює горизонти пізнання закономірностей розвитку агрохімічної науки, окреслює і поглиблює її окремі аспекти; структурувати праці за тематикою дослідження.

Здійснено історіографічний аналіз досліджуваної проблеми, який показав, що існуючі праці недостатньо повно відтворюють наукову, організаційну роботу та педагогічну діяльність О. І. Душечкіна в галузі агрохімічної науки на тлі суспільного економічного життя XIX-XX ст.

Зокрема, з'ясовано відсутність ґрунтовного дослідження з даної проблеми та виявлена певна фрагментарність історіографічних розвідок, що і висуває на перший план важливість опрацювання більш широкої джерельної бази, насамперед комплексу архівних документів, як основи для вивчення агрохімічної науки кінця XIX – другої половини XX ст. та внеску в її становлення і розвитку академіка О. І. Душечкіна.

У результаті історико-наукового аналізу наукової думки з проблеми дослідження, проаналізовано та систематизовано пошук попередніх дослідників, виявлено та обґрунтовано напрямки, що потребують більш детального вивчення та аналізу.

Ключові слова: О. І. Душечкін, історіографічні дослідження, агрохімія, ґрунтознавство, фізіологія рослин, наукова та організаційна робота, педагогічна діяльність, науково-експериментальні дослідження.

Academician O. I. Dushechkin – scientist-agrochemist, soil scientist, physiologist of plants: historiography of the problem

In the conditions of national renaissance among researchers of science and technology, the interest in studying scientific-organizational, pedagogical and social activities of scientists who lived and worked on the territory of modern Ukraine is particularly intensified. It is time to objectively evaluate the contribution of each individual in the development of domestic science, to return from the oblivion of prominent Ukrainian scientists, comprehensively study and evaluate their scientific heritage.

The purpose of the study is to analyze the scientific research of the researchers on the complex analysis of the way of life and the professional work of the scientist-agrochemist, soil scientist, physiologist of plants, academician Dushechkin Olexander Ivanovych.

In accordance with the goal the author poses the following research tasks: identify and analyze works related to the problem; to determine and substantiate their scientific value for studying the scientific heritage of the outstanding scientist-agrochemist, soil scientist and plant physiologist O. I. Dushechkin, which simultaneously broadens the horizons of knowledge of the laws of development of agrochemical science, outlines and deepens its separate aspects; to structure work on the subject of research.

The historiographical analysis of the problem under study, which showed that existing works do not fully reproduce the scientific, organizational work and pedagogical activity of O. I. Dushechkin in the field of agrochemical science on the background of the social economic life of the 19-20th centuries is carried out.

In particular, the lack of a thorough research on this problem was discovered and a certain fragmentation of historiographical research was discovered, which highlights the importance of working out a broader source base, primarily a complex of archival documents, as the basis for studying agrochemical science of the late 19th and second half of the 20th century and contribution to the formation and development of academician O. I. Dushechkin.

As a result of historical and scientific analysis of scientific thought on the research problem, the search for previous researchers has been analyzed and systematized; directions that need more detailed study and analysis are identified and substantiated.

Key words: O. I. Dushechkin, historiographical researches, agrochemistry, soil science, plant physiology, scientific and organizational work, pedagogical activity, scientific and experimental research.

У сучасних умовах державної та національно-культурної розбудови України актуалізується дослідження історичного минулого нашого народу, його непересічних постатей, які зробили помітний внесок у поступ української нації. На початку XXI ст. спостерігається зростання інтересу вчених до складних і суперечливих сторінок історії становлення та розвитку аграрної науки, набутого впродовж століть досвіду вітчизняних аграріїв. Кінець XIX – початок XX ст. в історії аграрної науки позначився започаткуванням і становленням вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. Вивчення саме цього періоду в історичних, економічних і культурних вимірах поглиблює розуміння розвитку найважливіших закономірностей сільського господарства та аграрної науки в цілому, її теоретичних засад і практичних упроваджень, які мають наукову і прикладну цінність для нашого сьогодення.

До когорти видатних учених у галузі агрохімії, ґрунтознавства, фізіології рослин належить академік Олександр Іванович Душечкін. Вивчаючи наукову спадщину видатного вченого-

агрохіміка, а також ґрунтознавця і фізіолога рослин, ми, водночас, розширюємо горизонт пізнання закономірностей розвитку агрономічної науки, поглиблюємо її окремі аспекти, олюднюємо науковий простір видатними постатями XIX-XX ст.

У науковому сузір'ї видатних учених аграріїв довгий час залишалася науково не відкритою творча зоря О. І. Душечкіна. Поява ґрунтового, комплексного дослідження його життєвого шляху і професійно-наукового доробку дає можливість суттєво поповнити скарбницю історичного досвіду, персоналізувати історичні студії, визначити пріоритетні напрямки подальшого розвитку вітчизняної історії науки і техніки. Все це разом визначає актуальність обраної теми дослідження.

Окрім того, сьогодні, як ніколи, зростає значення аграрного сектору в світовій і національній економіці України. Земельний фонд із багатими чорноземами і нині залишається чи не найважливішим державним ресурсом, що має стратегічне значення для подальшого економічного розвитку України. Результати науково-дослідної роботи Центральної агрохімічної лабораторії, директором якої був О. І. Душечкін, Інституту соціалістичного землеробства, де вчений завідував відділом хімізації та Інституту фізіології рослин АН УРСР під його керівництвом, важливі для подальших досліджень у галузі агрохімії, ґрунтознавства та фізіології рослин із метою підвищення родючості ґрунтів і врожайності сільськогосподарських культур. Оцінка ґрунтів, визначення шляхів підвищення їх родючості залишаються на вістрі державної політики, громадської уваги. А тому аналіз наукової спадщини О. І. Душечкіна має до тепер не лише теоретичне, а й практичне значення. Особливе місце відводиться науково-експериментальним дослідженням ученого, які й сьогодні визначають наукові основи удобрення цукрових буряків.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб об'єктивно проаналізувати стан дослідження наукової роботи академіка О. І. Душечкіна на тлі вітчизняної науки і техніки.

Реалізація окресленої мети зумовлює виконання наступних завдань:

- проаналізувати літературу та джерела стосовно досліджуваності життя і професійної діяльності О. І. Душечкіна;
- розкрити питання щодо вивченості наукових пошуків і розробок академіка О. І. Душечкіна в галузі агрохімії, ґрунтознавства, фізіології рослин.

Життя і діяльність академіка О. І. Душечкіна – це ціла епоха в історії української сільськогосподарської науки. Ми не можемо стверджувати, що мало знаємо про цього вченого, його ім'я на сьогодні відоме в колах учених-аграріїв та істориків науки. Ім'я О. І. Душечкіна неодноразово зустрічаємо в працях радянських і сучасних дослідників, у ряді біографічних статей та оглядових публікаціях, більшість із них показано неординарну особистість ученого як українського радянського агрохіміка, оминаючи при цьому багато невивчених, маловідомих фактів із його творчого науково-педагогічного шляху.

Проведення історико-наукового аналізу з цієї теми передбачає окреслення основних віх розвитку наукової думки з проблеми дослідження, аналіз і систематизацію пошуків попередніх дослідників, виявлення та обґрунтування напрямків, які потребують додаткового вивчення. При систематизації наукової літератури ми використали хронологічний підхід, що надало можливість поділити весь історіографічний процес дослідження проблеми на три основні періоди. Перший – дореволюційний період (кінець XIX ст. – 1917-й р.); другий – радянський (1918-1990-і рр.); третій – сучасний (1991-2011-й рр.).

У першому історіографічному періоді з'являються окремі аналітичні публікації про науково-дослідну роботу О. І. Душечкіна. Наприклад, статті А. Філіпповського про дослідження ученого з впливу мінеральних добрив на рослини [11]. Впродовж 1911 р. у журналі «Опытная агрономия» були надруковані рецензії К. К. Гедройца на перші праці О. І. Душечкіна «Ход поступления главнейших питательных веществ в сахарную свеклу в связи с ходом ее роста», «К вопросу о вымывании нитратов из почвы в южно-русском свеклосахарном районе». Рецензент вважав, що роботи О. І. Душечкіна надзвичайно цінні як для науки, так і подальшого розвитку сільського господарства [5].

Окрему групу матеріалів становлять видання, в яких розкривається створення та діяльність сільськогосподарських товариств на теренах України. Фрагментарні відомості про науково-організаційну роботу О. І. Душечкіна можна відшукати на сторінках газети «Хозяйство», де йдеться про участь ученого в роботі Київського агрономічного товариства, організаційний внесок дослідника в заснування Київської обласної сільськогосподарської станції [11].

Вивчення наукової спадщини О. І. Душечкіна значно активізувалося за радянської доби, починаючи з 20-х рр. XX ст. Першою працею другого історіографічного періоду стала публікація С. Москвичева, в якій автор поділився враженням про участь О. І. Душечкіна в нараді з дослідної справи сорто-насінневого управління цукротресту [9]. О. А. Яната у публікації «Участь Сільськогосподарського наукового комітету у II-му Всеукраїнському агрономічному з'їзді» згадує про О. І. Душечкіна як голову хімічної секції СГНК та делегата з'їзду.

Окрім того, в передмові до «Посібника по сільському господарству» (1947 р.) під загальною редакцією члена-кореспондента АН УРСР В. Ф. Старченка, відзначається внесок О. І. Душечкіна в обґрунтування біологічного поглинання поживних речовин у ґрунті. Фрагментарне висвітлення життя і діяльності О. І. Душечкіна ми знаходимо в працях радянських науковців 1940-50-х рр. У стислій інформації В. Пересипкін, П. Гирко відзначають вагомий науковий доробок О. І. Душечкіна, його практичну значимість для сільського господарства. У публікаціях А. Т. Калачикова вперше здійснено аналіз основних напрямків науково-дослідницької роботи О. І. Душечкіна, як одного з видатних вчених в галузі агрохімії [8].

У 1954 р., дослідниками опубліковано низку статей присвячених 80-річчю з дня народження та 55-річчю від початку його наукової, педагогічної і громадської діяльності [10].

Серед праць радянської доби слід відзначити появу низки публікацій учня та послідовника О. І. Душечкіна – П. А. Власюка, в яких визначається роль його вчителя в розвитку агрохімії, ґрунтознавства та фізіології рослин. У цих працях автор охарактеризував здобутки в різних галузях вітчизняної сільськогосподарської науки, вказавши, що чільне місце в розвитку агрохімії, ґрунтознавства та фізіології рослин посідає постать його вчителя. Зокрема П. А. Власюк зазначав, що з приїздом в Україну О. І. Душечкіна, в 1903 р. розгорнулися роботи щодо виявлення біологічних особливостей живлення цукрових буряків для обґрунтування системи удобрення в бурякових сівозмінах. У своїх працях автор підкреслював, що саме О. І. Душечкіним було доведено велике значення мікробіологічних процесів для азотного та фосфорного живлення рослин, обґрунтовано підвищення ефективності фосфорних добрив. Поряд із цими роботами П. А. Власюка вагомою є його монографія «Академік О. І. Душечкін: Біографічний нарис», надрукована в 1968 р. [4]. У цій праці автором зроблена перша спроба презентувати життя і творчий шлях свого видатного вчителя, розкрити основні напрями наукової діяльності вченого, систематизувати список друкованих праць О. І. Душечкіна. Слід зазначити, що, ґрунтовно аналізуючи наукову діяльність О. І. Душечкіна, П. А. Власюк лише побіжно торкається питань, пов'язаних із організаційною діяльністю вченого як керівника та співробітника провідних науково-дослідних установ, зовсім не розкриває особистість свого вчителя як талановитого педагога. Короткі відомості про життя та діяльність О. І. Душечкіна подаються в енциклопедичних виданнях 60-80-х рр. XX ст. У цих працях подаються основні етапи діяльності та перераховуються фундаментальні праці вченого. Зауважимо, що праці, опубліковані впродовж радянського періоду історіографічного дослідження даної теми, попри жорстоку радянську цензуру, становлять неабиякий науковий інтерес в осмисленні та оцінці подій, які відбувалися в досліджуваний період, значною мірою сприяють накопиченню конкретного науково-історичного матеріалу щодо постаті О. І. Душечкіна.

Третій (сучасний) історіографічний період досліджуваної проблеми розпочався з проголошенням незалежності України та позначився позитивними зрушеннями в об'єктивному висвітленні наукових постатей XX ст. У процесі аналізу наукових праць сучасного періоду нами виявлено нові джерела, концепції, підходи щодо вивчення спадщини академіка О. І. Душечкіна, які характеризуються неупередженим висвітленням історії еволюції галузевої думки. У книгах із серії «Історія Академії наук України» та виданнях «Академія наук. Персональний склад (1918-1993 рр.)», «Видатні вчені Національної академії наук України (1918-1998 рр.)» ім'я О. І. Душечкіна відноситься до когорти вчених, які провели комплексні дослідження родючості ґрунтів та агротехнічної й економічної ефективності добрив [12].

У 90-х рр. XX ст. з'являється масив праць за авторством О. О. Кочиної, М. М. Городнього, Е. Г. Дегодюка, В. Ф. Сайка, О. Г. Маслак, О. П. Анікіної та інших, в яких всебічно висвітлюється багатогранна науково-організаційна робота академіка О. І. Душечкіна [6].

На особливу увагу заслуговує низка праць відомого дослідника В. А. Вергунова, присвячених історії сільськогосподарської дослідної справи в Україні та її фундаторів. Дослідженню спадщини О. І. Душечкіна В. А. Вергунов присвятив окрему роботу, в якій підкреслив, що вчений, створив в Україні загальнонавчальну наукову школу агрохіміків і фізіологів рослин [2].

В. А. Вергунов стверджує, що саме у 20-30-х рр. ХХ ст. було створено розгалужену мережу дослідних установ, яка сприяла подальшому становленню сільськогосподарської дослідної справи нашої країни. Простежуючи основні аспекти розвитку дослідної справи В. А. Вергунов підкреслив важливість діяльності окремих учених, важливе місце серед яких займав і О. І. Душечкін [1]. До 130-річчя з дня народження О. І. Душечкіна В. А. Вергунов провів детальний аналіз спадщини вченого в окремій роботі «Олександр Іванович Душечкін – славетний учений, агрохімік і фізіолог рослин, педагог». Автор зауважує, що О. І. Душечкін, будучи талановитим ученим, створив в Україні загальноновизнану наукову школу агрохіміків і фізіологів рослин. В. А. Вергунов також зазначив, що в 1983 р. на фасаді будинку Інституту фізіології рослин АН УРСР О. І. Душечкіну встановлено меморіальну дошку [1].

Ознайомившись із дисертаційними роботами, пов'язаними з темою нашого дослідження, можемо стверджувати, що при висвітленні окремих питань, які стосуються розвитку сільськогосподарської дослідної справи, освіти та науки, маємо змогу отримати лише короткі відомості про науково-організаційну роботу та педагогічну діяльність академіка О. І. Душечкіна. Наприклад, у дисертаційних роботах Н. Г. Чайки, А. С. Білоцерківської, О. М. Пильтяй, О. А. Пашківської, О. І. Курка, що пов'язані з темою дослідження, лише побіжно, при висвітленні окремих питань, які стосуються розвитку сільськогосподарської дослідної справи, освіти та науки, маємо змогу отримати лише короткі відомості про діяльність О. І. Душечкіна в галузі агрохімічної науки. Науково-організаційна робота та педагогічна діяльність академіка О. І. Душечкіна на сучасних методологічних засадах висвітлена в низці публікацій Н. І. Годун. Окрім того, у 2011 році авторкою даного дослідження захищено дисертація на тему: «Академік О. І. Душечкін (1874-1956 рр.): наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у галузі агрохімічної науки». У роботі вперше здійснено систематизацію різноманітних джерел (архівних, періодичних видань), а також наукової літератури, що дозволило відтворити цілісну картину становлення О. І. Душечкіна як вченого-агрохіміка, ґрунтознавця, фізіолога рослин.

Встановлено, що наукові праці вченого мають і в наш час вплив на розвиток таких напрямків у галузі сільського господарства, як агрохімія, ґрунтознавство, фізіологія рослин. Проаналізовано значний внесок О. І. Душечкіна у розвиток сільськогосподарської дослідної справи у 20-30 рр. ХХ ст., саме тоді, коли відбувалося становлення цієї галузі знань і створення розгалуженої мережі дослідних установ. Доведено, що багаторічна науково-педагогічна діяльність Олександра Івановича Душечкіна мала величезний вплив як на розвиток сільськогосподарської освіти в Радянській Україні, так і створення агрохімічної школи на сучасних наукових засадах.

Відтворення цілісної картини життя та діяльності академіка О. І. Душечкіна, дозволило встановити значення його наукового доробку для подальшого розвитку науки, історії науки та культури України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вергунов В. А. Нариси з історії аграрної науки, освіти та техніки. УААН, ДНСГБ. Київ: Аграр. наука, 2006. 492 с.
2. Вергунов В. А. Олександр Іванович Душечкін – славетний вчений, агрохімік і фізіолог рослин, педагог // Агроекологічний журн. 2004. № 4. С. 79–81.
3. Власюк П. А. Академік О. І. Душечкін : біогр. нарис. Київ, 1968. 80 с.
4. Власюк П. А. Розвиток агрономічної хімії та ґрунтознавства нашої вітчизни. Київ : Київський держ. ун-т, 1954. 48 с.
5. Гедройц К. К. Рецензия на работу А. И. Душечкина «Ход поступления главнейших питательных веществ в сахарную свеклу в связи с ходом ее роста» // Журн. опыт. агрономии. 1911. Т. XII, Кн. 3. С. 5–6.
6. Дегодюк Е. Г. Шляхи поступу агрохімічної науки в Україні – у вимірі часу Інституту землеробства // Землеробство : міжвід. темат. наук. зб. Ін-т землеробства УААН. Київ, 1999. № 73. спец. вип. С. 19–27.
7. Дмитренко П. А. К 80-летию со дня рождения Александра Ивановича Душечкина // Почвоведение. 1955. № 1. С. 88–89.
8. Калачиков А. Т. Видатний учений нашої країни // Праці Київського с.-г. ін-ту. Київ, 1947. Т. 4. С. 5–9.
9. Москвичів С. З наради про досвідну справу сорто-насіннєвого управління цукротресту. 11–13 вересня 1922 // Вісн. с.-г. науки. 1922. Т. 1. Вип. 3. С. 130–131.

10. Стрілець К. А. Ювілей видатного вченого // Вісн. АН УРСР. 1954. № 10. С. 68–71.
11. Филиповский А. Результаты опытов по улучшению действия минеральных удобрений под хлеба // Хозяйство. 1910. № 3. С. 71–77.
12. Чернавин А. С. Основы агрохимии : пособие для учителей. Москва: Просвещение, 1965. 242 с.

References

1. Verhunov, V.A. (2006). *Narysy z istorii ahrarnoi nauky, osvity ta tekhniki* [Essays on the history of agrarian science, education and technology]. Kiev [in Ukraine].
2. Verhunov, V. A. (2004). *Oleksandr Ivanovych Dushechkin – slavetnyi vchenyi, ahrokhimik i fiziolog roslin, pedahoh* [Alexander Ivanovich Dushechkin – famous scientist, agrochemist and plant physiologist, teacher]. Kiev [in Ukraine].
3. Vlasiuk, P. A. (1968). *Akademik O. I. Dushechkin : biohr. narys. [Academician A. I. Dushechkin: Biogr. feature article]*. Kiev [in Ukraine].
4. Vlasiuk, P. A. (1954). *Rozvytok ahronomichnoi khimii ta gruntoznavstva nashoi vitchyzny* [The development of agronomic chemistry and soil science of our country]. Kiev [in Ukraine]
5. Hedroits, K. K. (1911). *Retsenzia na rabotu A. Y. ushechkyna «Khod postupleniya hlavneishykh pytatelnykh veshchestv v sakharuii sveklu v sviaty s khodom ee rosta»* [Review of the work of A. I. Dushechkin “The course of the main nutrients in sugar beets in connection with the course of its growth”]. Kiev [in Ukraine].
6. Dehodiuk, E. H. (1999). *Shliakhy postupu ahrokhimichnoi nauky v Ukraini – u vymiri chasu Instytutu zemlerobstva* [Ways of development of agrochemical science in Ukraine – in the time dimension of the Institute of Agriculture]. Kiev [in Ukraine].
7. Dmytrenko, P. A. (1955). *K 80-letiu so dnia rozhdenia Aleksandra Ivanovycha Dushechkyna* [To the 80th anniversary of the birth of Alexander Ivanovich Dushechkin]. Kiev [in Ukraine].
8. Kalachykov, A. T. (1947). *Vydatnyi uchenyi nashoi krainy* [An outstanding scientist of our country]. Kiev [in Ukraine].
9. Moskvychiv, S. (1922). *Z narady pro dosvidnu spravu sorto-nasinnievoho upravlinnia tsukrotrestu. 11–13 veresnia 1922* [From a meeting on the experienced case of the seed-seed management of the zukrotrest. September 11-13, 1922]. *Visn. s.-h. nauky – Herald of Agricultural Sciences*, v. 1, 3, pp. 130–131 [in Ukraine].
10. Strilets, K. A. (1954). *Yuvilei vydatnoho vchenoho* [Anniversary of an outstanding scientist]. *Visn. AN URSS – Bulletin of the Ukrainian Academy of Sciences*, 10, 68–71 [in Ukraine].
11. Fylypovskyi, A. (1910). *Rezultaty opytov po uluchshenyiu deistviia myneralnukh udobrenyi pod khleba* [The results of experiments to improve the action of mineral fertilizers for bread]. *Khoziaistvo – Household*, 3, 71–77 [in Ukraine].
12. Chernavyn, A. S. (1965). *Osnovy ahrokhymy : posobyie dlia uchyteli* [The basics of agrochemistry: a manual for teachers]. Moscow [in Russia].

Одержано 19.04.2019 р.